

Н. І. Лісняк,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

СИМВОЛІКА ОБРАЗІВ ЯБЛУНІ ТА ЯБЛУКА У ЛЕМКІВСЬКИХ ПІСНЯХ

У статті розглядається художньо-естетичний, образно-символічний потенціал яблуні та її плоду у лемківських піснях, відзначається широке використання словосполучення «червене яблочко» з різними значеннями та розкривається символіка яблуні – дівочого (жіночого) дерева.

Ключові слова: мовностилістичні засоби, образ, символ, яблуко, яблуня.

В статье рассматривается художественно-эстетический, образно-символический потенциал яблони и её плода в лемковских песнях, широкое использование словосочетания «червене яблочко» с разными значениями и раскрывается символика яблони – девичьего (женского) дерева.

Ключевые слова: стилистические средства, образ, символ, яблоко, яблоня.

This article deals with the artistic and aesthetic, figurative and symbolic potential of the tree and its fruit in Lemko songs, widespread use of the phrase «chervene yablochko» with different meanings and symbolism of apple tree is revealed – female trees.

Key words: language stylistic tools, image, symbol, apple, apple tree.

Сучасні фольклористи, мовознавці дедалі частіше звертаються до архаїчних текстів усної словесності – пісень. Предметом їх дослідження стають етнокультурні явища, символічний потенціал, мовна канва пісень, які уможливають глибше збагнути світоглядні позиції українців. Символіка, образи, мотиви, виражальні засоби народнопоетичної творчості дійшли до нас через не одне століття разом із етнонаціональними кодами, які, хоч і зазнавали певних змін, проте зберегли свою самотність.

Відомо, що уснопоетична творчість становить найдавнішу скарбницю живого народного слова. Словесні формули підкріплюють і увиразнюють зміст пісень, їх мовну ідею. Серед народнопоетичного надбання українців чільне місце займають лемківські пісні. Для їх розуміння важливим є етнографічний контекст, оскільки лемки становлять специфічну групу українського народу, а, отже, і роль поетичних виражальних засобів в естетичному осягненні пісень є дещо своєрідною.

Національна символіка лемківських пісень закладена у їх лексиконі, який майже не зазнав змін, однак зберіг архаїку, локальність, силу рідного слова. Певні групи лексем виступають вербалізаторами сталих образів, символів, основних мотивів пісень. Це стосується і лексики на позначення рослинного світу. Назви рослин в уснопоетичній словесності можуть входити до образів-персоніфікацій, нерідко виступають компонентами звертань, функціонують як номінації ознак дівочої краси, містять у своїй семантиці різні елементи, як-от: «сила», «міць», «материнство», «молодість», «дівочість» тощо [6, с. 404-405]. У піснях текстах флоролексеми набувають символічного значення. Символіка образів рослин неодноразово була об'єктом дослідження мовознавців.

Останнім часом активізувалося вивчення образно-естетичної та символічної функції флоролексем на базі художньої мови. З'явилися студії Л. Мацько, Л. Ставицької, Н. Сологуб, С. Шуляк, Т. Шевчук та ін. Роль і місце флоролексем, їх культурологічна значущість продовжують бути у полі зору мовознавців. Нерідко назви рослин у мові художніх творів розглядаються як вербалізатори концепту.

Щодо символізації рослинних назв у народних текстах, то цій проблемі посвячені розвідки С. Єрмоленко [6], Н. Данилюк [5] та ін. Так, монографічне дослідження Н. Данилюк, виконане на матеріалі української уснопоетичної творчості, акумулює в собі ідеї попередників і презентує аналіз у руслі сучасних мовознавчих парадигм. У праці детально аналізується гіперонім «дерево» та пов'язані з ним лексеми-гіпоніми. Проте флоролексеми «яблуня» і «яблуко» у цьому дослідженні детально не аналізуються.

Об'єктом наших студій стали флороніми *яблуня* та *яблуко*. Джерельною базою опису обрано «Антологію лемківської пісні» [1]. Фактичним матеріалом для аналізу послужило понад 900 зразків лемківського пісенного фольклору.

Специфіку лемківської пісні неодноразово вивчали українські й закордонні фольклористи, етнографи, мюзикознавці. Народнопоетичне слово лемків розглядалося в окремих розвідках мовознавців С. Панцьо, Л. Вакарюк, Н. Лісняк [8; 9]. Їх увагу привертала культурологічна значущість мовних образів, символів у піснях різних циклів. На матеріалі лемківських колядок та щедрівок виконала монографічне дослідження І. Гойсак [4].

Проблема аналізу вербалізації мовних образів та символів в уснопоетичній словесності лемків залишається актуальною. Багатий матеріал дозволяє описувати цілі лексико-семантичні поля, концепти тощо. Пісенний фольклор лемків становить унікальну спадщину, яку необхідно опрацьовувати, оскільки сьогодні лемки асимілюються. Невдовзі молоде покоління лемків уже співатиме пісні лише із друкованих збірок. Аналіз лемківської уснопоетичної творчості відповідає нинішнім мовознавчим дослідженням у галузі лінгвостилістики, лінгвопсихології, етнолінгвістики.

Мета наших студій – простежити специфіку мовного вираження символів, образів та семантичних конотацій на прикладі флоролексем *яблуня* та *яблуко* у лемківському пісенному фольклорі. Основне завдання вбачаємо у тому, щоб у ході аналізу вилучених із пісень лексем на позначення яблуні та яблука простежити специфіку їх символічного потенціалу, виявити естетичне вираження мовних образів і їх семантичне наповнення у текстах.

Дослідники зазначають, що давні українці вирізняли окремі дерева серед інших і наділяли їх магічними властивостями. Так виник культ дерева [3, с. 131]. Яблуня разом із дубом та грушею посідають чільне місце у будові Світового дерева. Вона пам'ятає ті прадавні часи, коли виростало дерево життя [3, с. 134, 139]. Яблуня та її плід сприймаються як одне ціле, і для українців вони є символом цілісності й розумності земних бажань і тілесних прагнень [2, с. 739].

У досліджуваних піснях яблуня та її плід представлені лексемами *яблїнь, яблїнка, яблунечка, ябко, ябчата, яблочко*. Слово *яблуня* у зазначених варіантах трапляється рідко і здебільшого функціонує у циклі пісень про кохання. Яблуня – плодове дерево, яке росте чи не на кожному подвір'ї, або в саду українців, чи навіть просто серед села. Пор. у пісні: *Серед села заградечка, Росте же в ній яблунечка, / Набіленько розквітає* [1, с. 234]. Яблуня містить етнокультурний смисл. Це символ Дерева життя і молодості [6, с. 659]. Звідси легенди про молодилни яблука, здатні повернути молодість. Цвітіння яблуні символізує розквіт дівчини, її готовність до одруження, адже здавна цвіт яблуні прикрашав убрання молодої. Н. Данилюк зазначає, що для народної поезії є показовими традиційні формули – описи дерева незалежно від його ботанічної визначеності [5, с. 401].

Опоетизована у лемківських піснях яблуня – це не лише символ життя. У розмові з яблунею дівчина мріє про добру долю. Наші предки поклонялися деревам, наділяли їх рисами, властивими людині. Це й зумовило появу в народнопоетичній творчості різних мовних образів (пор. образи яблука, які регулярно трапляються у народних казках, легендах, повір'ях, приказках, обрядах тощо).

Яблуня і яблуко справдана виступають символом родючості. Напр., у пісні: *Не било то яко влони, / Били ябка на яблони, / Били сладки, били квасни...* [1, с. 244].

Разом з тим плоди означають і плодючість, і любов, і радість. Напр.:

Били ябка і ябчата, / Били дівки і дівчата [1, с. 244].

Яблуня та її плід у контексті лемківських пісень зазвичай не розділяються: *Червене яблочко на яблони, / Повіджє мі, дівчатко, што тя болит?* [1, с. 318].

Символіку молодості, любові, радості увиразнює епітет *червене*, який відзначається високою частотою вживання і передає різні семантичні відтінки.

Як бачимо, у пісні «Одколь соненько сходило» яблуня та її плід символізують долю дівчини, яка просить і водночас наказує яблуні рости, розвиватися, стати об'єктом, що приваблюватиме людей і насамперед хлопців: *Рости, яблїнко... / Розвивайся мі зелено, розвивайся мі червено* [1, с. 209]. Наказові форми дієслова у звертаннях (*рости, розвивайся*) у поєднанні з прислівником *зелено* демонструють мрію дівчини про зародження кохання, у поєднанні з прислівником *червено* – про палке взаємне кохання. Дівчина звертається до яблуні як до живої істоти з проханням вродити *яблужко червоне, як її личко рум'яне*. А ще яблужко символізує почуття дівчини, яка вболіває за те, кому вона дістанеться. Напр.:

... Там дівча яблунь садило,

Посадило єй глибоко...

Урод яблочко червене, як моє личко рум'яне.

Як ся достане младому, легко буде серцю мойому,

як ся достане старому, тяжко буде серцю мойому.

Як легне старий на ложе, як згниле дерево положив.

Як легне молодий на ложе, як з пави перко положив... [1, с. 211].

У пісні психологічний стан дівчини, її емоції зображуються через порівняння майбутніх чоловіків, при цьому використовуються традиційні для фольклору опозиції: *старий–молодий, тяжко–легко*. Рядки пісні свідчать, що творці її доволі майстерно відобразили переживання дівчини. Особливо вдалими, власне, побудованими в народному дусі є порівняння (*старий, як згниле дерево; молодий, як з пави пір'я*).

В одному з варіантів аналізованої пісні стан дівчини передано іншими протиставленнями: «*весело сердечку мойому*» – «*смутно сердечку мойому*». Антоніми *молодий – старий* також звучать по-іншому: *де молодий стане – там пшениченька по шию», де старий стане – «там покривонька (кропивонька) по шию*» [1, с. 209]. Низка протиставлень надає пісні антитезового характеру.

Зазначимо, що пісня «Одколь соненько сходило» представлена у восьми варіантах. Проте у кожному з них зображено розмову дівчини з яблунею. Олюднене дерево у цих варіантах символізує і долю дівчини, і саму дівчину. Указана пісня є найбільш показовою щодо цілісного сприйняття яблуні та її плоду. У кожному з варіантів прохання – звертання до яблуні стосується насамперед її плодючості: *Врод мі яблочко альбо дві, єдно – милому, друге мі* [1, с. 211]. Однак ідея плодючості реалізується паралельно з ідеєю кохання, майбутньої сім'ї. Як відомо, числівник *два* означає «один плюс один», тобто пару – чоловіка і жінку. Саме про це йдеться у пісні. Отже, два яблука – це мрія дівчини бачити себе у парі з коханим, милим серцю. Плід яблука і дерево яблуня символізують народження кохання.

Яблуня у мовній канві лемківської пісні зображується розгалуженою з широким гіллям. Напр.: «широки конари в тій яблони» [1, с. 318], «до верхечка широко», «на сто конарів широко» [1, с. 209], «ой, попри землю широко» [1, с. 210]. Лексеми *широки, широко* увиразнюють значення молодості, вказують на розквіт дівчини, на готовність її до одруження, до народження дітей. Змальовуючи яблуню, народ-творець певною мірою гіперболізує її зовнішні ознаки, зокрема висоту і широту, що об'єктивує смисл «та, що є високою і розлогою», як високе і глибоке почуття кохання, тобто яблуня – це те дерево, що викликає певні емоції: кохання, страждання, сум, переживання.

В аналізованій пісні знаходимо рядки, в яких йдеться про процес саджання яблуні. Садити яблуню – дерево життя і плодючості – означає готуватися дівчині до створення сім'ї. Напр.: *Одколь соненько сходило, Там дівча яблїнь садило. / Рости, яблїнко, високо, / Аж до верхечка широко* [1, с. 209]. Ріст яблуні символізує

«повноту щастя як ознаки повного життя людини» [7, с. 177]. Символічно, що яблуня саджається там, де «соненько сходить», адже схід – це одна з 4-х сторін світу, звідки сходить сонце (бог-сонце), тобто започатковується життя [7, с. 588], а у пісні – це закладини до майбутнього щасливого сімейного життя. Ужитий демінутив *соненько* несе не лише світло і тепло, а й символізує сімейне щастя й добробут. Воно сприймається як головний рушій і джерело життя на землі [7, с. 564].

Як уже зазначалося, плід яблуні – *червене яблучко* – означає кохання, а його пропонування – оспівчення у коханні чи згоду на одруження. Словосполучення *зелене яблочко* символізує нетривалі відносини між парубком та дівчиною, невдале залицяння й незгоду на одруження. Пор. у пісні:

Оддай мі дівчатко, / Ой што мі обіцяло,

Червене яблочко, / Ой зелене с мі дало.

Ти мі обіцяло, ой, штонайчервеніше,

Ти мі тото дало, / ой, штонайзеленіше [1, с. 313].

Ужиті епітети *зелене, штонайзеленіше, червене, штонайчервеніше* позначають силу кохання чи його зародження, а то і його відсутність.

У пісенних текстах доволі чітко простежується мотив готовності дівчини до самопожертви заради кохання. Це демонструють такі рядки пісні:

Вроди, яблочко... / Милому красне, червене, / Мені маленьке, / Мені маленьке зелене [1, с. 209]. Прикметникове означення *зелене* у народному світосприйманні набуло символіки надії. Дівчина, сподіваючись на взаємне кохання, зі свого боку обіцяє юнакові палку любов, яку символізує червоне яблуко. Звідси й ужиті епітети *красне, червене*. Для себе ж дівчина бажає хоч маленького кохання, кохання у зародку з боку обранця: *маленьке, зелене*.

Мотив тривоги, невпевненості створюється у пісні частими повторами, які взагалі властиві лемківським пісням. Простежуючи семантичне наповнення колоративу *зелений*, ми зазначили розвиток у ньому двох протилежних значень: з одного боку – нелюбов, неприязнь; з іншого – зародок кохання. Як відомо, червоне яблуко виникає із зеленого.

Мотив тривоги, печалі втілюється в образі яблуні, на якій відсутні плоди: *Боже, Боже, што ся стало? / Же на яблони яблочко мало. / Чи не било, чи опали? / Чи їх хлопці обірвали? / Били, били, але квасни, / Обірвали їх хлопці красни. / Лем бо хлопці приходили, / Ми бо яблочко не щадили* [1, с. 228].

Тривожний емоційний стан підкреслюється також низкою риторичних запитань, а також повтором звертання до Бога.

Лексема *яблочко* використовується як символ краси дівчини і навіть хлопця. Пор. напр.: *Родь мі яблочка, едно-дві, / Як мої личка обидві* [1, с. 212]. У лемків, як і в інших етнографічних групах українців чи інших територій, краса дівчини (хлопця) нерідко прирівнювалася до краси квітки, дерева, плоду, у тому числі – до яблука.

Мала я миленького од нас недалечко,

Такий гардий, красний, як тото яблочко [1, с. 143].

Семантику краси підкреслюють лінгвостилістичні засоби – порівняння та епітети. Нанизання епітетів з семою *красивий* виступає не лише підсиленням привабливого зовнішнього вигляду коханого, а й, безперечно, вказує на ніжне кохання дівчини. Підтвердженням цього є демінутиви *миленького, недалечко, яблочко*.

Червоне яблуко як символ кохання нерідко служить для налагодження стосунків між парою або як атрибут перепросин, чи стає талісманом кохання. Пор.: *Червене яблочко в кишени ношу, / Хто ся на мя гніват. / Ним я перепрошу* [1, с. 293]. Проте найчастіше виступає символом кохання: *Ей, за червене яблочко дівчатко дістане* [1, с. 323]. Червоне яблуко демонструє залицяння парубка до дівчини, символізує оспівчення у коханні: *Червене яблочко в кишени мам, / Ходи, моя мила, то ти го дам* [1, с. 293]. Воно може означати і нерозділене, невдале кохання: *Червене яблочко попід гору скаче, / Шалене дівчатко за миленьким плаче* [1, с. 414]. У цих рядках образ «червоного яблочка» сприймається як жива істота, що підкреслюється дієсловом «скаче».

Червоне яблуко, що висить на листочку, символізує загрозу коханню та втрату молодості, радості через раннє одруження з нелюбом: *Червене яблочко висить на листку, / Гей-гей, не дай мене, мамцю, заміж молоду. / Мати розсердилась, доню віддала, / Гей-гей, доня розжалилась, захворувала* [1, с. 385]. Тривожний стан закоханої дівчини передають також червоні яблука: *Росте...яблунечка... / Червени яблочка мас, / А хто же мі їх позбирає, / Кедь ся Федьо на мя гніват. / Погнівався не знам за што, / Ходив до нас, не знам на што* [1, с. 134]. У наведеному прикладі йдеться про тимчасовий розрив у стосунках закоханих, про тривогу дівчини з приводу цього.

В образі *червоного яблочка* творці пісень намагалися відобразити етнонаціональні уявлення про цей плід для того, щоб викликати захоплення ним. Цей символ пробуджує різні емоції, стає своєрідним талісманом для обрядових дій (показовим у цьому сенсі є одне з найбільших свят України – Яблучний Спас).

У досліджуваній народнопоетичній словесності лемків *червене яблочко* персоніфікується через метафоризацію образів: *яблочко скаче, яблочко ся туляво, по землі ся точит: Ой з гори ся туляво, / То червене яблочко. / Аж оно ся туляво / До милой легочко* [1, с. 166]. Образ яблука може означати облуду. Напр.: *Червене яблочко по поли ся тулит, / А моя миленька по світі сой гулят* [1, с. 167]. Наведений текст містить говіркові лексеми, які, звичайно, вказують на мовні особливості і на своєрідні значення підтексту. Так, наприклад, лексема *туляти* у лемківському діалекті має значення «блукати, тинятися». Отже, *червене яблочко* «тинялося, блукало», шукаючи відданого кохання, і «стулялося до милой легочко», або далі блукає, тиняється, бо кохана дівчина собі ще гуляє. У засвідчених дієслівних формах *туля, туляво, скаче* та ін. закладено такий зміст, який, як зазначає С. Єрмоленко, «здатний перерости межі узвичаєності і стати народнопісенним образом» [6, с. 187].

Словосполучення *червене ябко* у контексті лемківських пісень може використовуватися у значенні характеристики зовнішнього вигляду дівчини. Напр.: *Вийди за мною, матко, / Чим ся прибрала гладко. / Гладко, дівчино, гладко, / Як червене ябко* [1, с.135]. За коротким, але влучним порівнянням вимальовано ідеал гарної дівчини у лемків. Основою цього та подібних порівнянь стало поняття червоного кольору. Крім значення кольору, у порівняння покладено також поняття плоду. Водночас прикметник у словосполученні *червоне яблочко* імплікує в своїй семантиці сему «палке кохання».

Зауважимо, що у мовній канві лемківських пісень майже не трапляються означення, які б указували на вік яблуні (*стара*), на її несмачні, погані плоди. Лише в одній йдеться про розмаїття яблук щодо смакових якостей («*били сладки, били квасни*»). Проте в цих прикметникових означеннях первинне значення смакових якостей нейтралізується, а активізується значення характеристики стосунків між хлопцями і дівчатами: солідкі яблука символізують прихильність, симпатію, а «квасні» (кислі) яблука – симпатію, нелюбов тощо.

У лемківських піснях іменники *яблуна* та *яблуко* не поєднуються з барвистими колористичними епітетами. Семантичне навантаження тут припадає на епітети *червоний, зелений, рум'яний*, які частіше передають не зорові враження, а позитивну конотацію. Негативну оцінку в аналізованих піснях, як згадувалося вище, можуть передавати означення «квасний» (кислий) і «зелений»: «*зелене яблочко*» – невдале залицяння, хоч у фольклорі «зелений колір – це колір радості, щастя, багатства» [6, с. 180].

Отже, аналізований матеріал дозволяє зробити висновок про те, що в контексті лемківських народних пісень словесні образи яблуні та яблука сприймаються як етнознаки культурологічної спадщини лемків. Як відомо, світ, залишаючись одним, дається нам у нашому безпосередньому досвіді, однак пізнається він по-різному в різних мовах. Багатосимвольний потенціал лексем *яблуна* та *яблуко* свідчить про особливе ціннісно-прагматичне ставлення прадавньої людини, у тому числі лемків, до навколишнього світу та об'єктів природи. Ці образи увібрали в себе і відобразили широкий діапазон символічного потенціалу: як узвичаєних, так і унікально-етнічних. Саме тому *яблуко* може означати: а) «родючість», «плодовитість»; б) відродження життя; в) любов-нелюбов; г) уособлення людини, її зовнішнього вигляду тощо.

Здійснений аналіз підтверджує, що основне призначення народної пісні не зображувати, а виражати почуття.

Література:

1. Антологія лемківської пісні / [упорядник М. Байко]. – Львів, 2005. – 496 с.
2. Багнюк А. Символи Українства / А. Багнюк. – Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2009. – 832 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.; іл.
4. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / Вікторія Гойсак. – Горлиця, 2010. – 286 с.
5. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні [монографія] / Ніна Олексіївна Данилюк. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 512 с.
6. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К., 2007. – 443 с.
7. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні) / Стефанія Панцьо, Людмила Вакарюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вип. 16. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – С. 155-162.
9. Панцьо С. Є. Мовні образи світу, небесних світил у лемківській пісні / Стефанія Панцьо, Наталія Лісняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Філологічна». – Вип. 34. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 193-195.